

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

АНАТОЛІЙ РУСНАЧЕНКО

**ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ ХХ СТОЛІТТЯ**

Націоналізм був визначальним чинником насамперед внутрішнього походження, що впливав на хід вітчизняної історії у столітті, що минуло. Іншими чинниками були імперії, у складі яких перебували українці більшість того часу. ОУН стала виразником українського націоналізму, який відкрито заявив про себе у протистоянні з імперіями. У кінцевому підсумку це протистояння виявилось досить успішним для українського народу.

Про націоналізм як про суспільно-політичну течію, як про ідеологію, привабливу і придатну для України, заявив ще на початку ХХ століття Микола Міхновський. Так чи інакше висловлені ним ідеї позначилися на перебігові революційних подій 1917–1921 рр. Разом з тим великий вплив на діячів і учасників тієї революції мали соціалістичні гасла, а ще більше – розпад Російської імперії, Перша світова війна і спроби більшовиків відновити імперію. Події української революції того часу виявили проблеми, які стали причинами поразки тогочасних визвольних змагань. Це, насамперед, боротьба проти кількох ворогів одночасно. Так, українці мусили протистояти Польщі, більшовицькій Росії та урядам в Україні, яким більшовики надавали підтримку, а також Румунії, Угорщині, білогвардійцям. Ситуація ускладнювалася і відсутністю єдності в середовищі самих українських сил. Крім того, світові держави були не готові збагнути необхідність української держави на сході Європи в геополітичних та ідеологічних вимірах.

Поразка революції, однак, не могла затінити ідею незалежної української держави. Її сліди простежуються і в пориваннях “національного комунізму” в підрадянській Україні, і в діяльності націонал-демократичних партій міжвоєнної Польщі. Та спроби побудувати суверенну Українську Радянську Республіку чи домогтися автономії в межах польської держави не мали і не могли мати успіху. Діячі революції 1917–1920 рр. зазнали поразки і втратили довіру, “націонал-комуністи” не могли протистояти великодержавницькому шовінізму Росії, автономісти не могли здолати націоналізм поляків, колишньої імперської нації. Українці були приречені на невдачу ще й тому, що діяли легально, проти них же застосовували військово-поліційні терористичні методи.

Становище, у якому опинилися українські революційні сили після 1920 р., висунуло на порядок денний ревізію методів і цілей боротьби. Перегляд попереднього досвіду, аналіз допущених помилок здійснювався як в ідейній, теоретичній площині (Д. Донцов), так і в організаційній, практичній. Результатом останнього і стало утворення УВО та інших націоналістичних організацій, які 3 лютого 1929 р. об'єдналися в ОУН. Головною метою Організація вважала “відновлення, впорядкування, оборону та поширення НЕЗАЛЕЖНОЇ СОБОРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ”¹. Цього можна було досягти тільки шляхом повного “усунення всіх окупантів з українських земель”. При цьому відкидалася будь-яка орієнтація на історичних ворогів, але допускався союз із народами, що вороже ставилися до окупантів України. Такими вважалися, насамперед, Німеччина, Литва, почасти Чехо-Словаччина. Здобуття незалежності мало стати актом національної революції. У політичному плані Україна повинна була через період національної диктатури прийти до “представництва всіх організованих суспільних верств”. У соціально-економічному плані нова держава мислилась як соціальна, зі “співпрацею всіх виробничих верств”. У програмних документах I Конгресу ОУН містилися в зародку майбутні засади ОУН уже як всеукраїнської організації. Ідеї, закладені в цих документах, були до певної міри надбанням і інших українських політичних партій, а також революції 1917 – 1921 рр.

Утворення ОУН, яка хоч і була заснована у Відні, але мала широку підтримку на українських землях, поставило її в конфлікт із Державним центром УНР, який вважав себе єдиним законним представником українського народу перед зовнішнім світом, а також із урядом ЗУНР. Перший з них зійшов на радянськості позиції, а другий мусив діяти з ласки Польщі, поступившись перед тим західноукраїнськими землями. Уряд гетьмана П. Скоропадського теж поставився неприхильно до нового політичного утворення, хоч його позиції були ще слабшими, ніж двох перших центрів. Більш ніж критично виникнення ОУН зустріли й українські політичні партії в Західній Україні. Вони розуміли: оунівське бачення методів досягнення української самостійної держави та її суті делегітимізують їхні цілі, стратегію і тактику в очах громадськості. Поява ОУН означала зародження нового напрямку українського національно-визвольного руху. Важливо відзначити, що в особі своїх членів і засновників ОУН пов'язувала попередній етап визвольних змагань з наступним, вона єднала людей зі Східної і Західної України. Тобто це була не вузько регіональна, а всдержавна організація.

¹ Від Конгресу українських націоналістів // Книги 3. Становлення ОУН. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. – С. 97-100.

Уже тоді члени організації рішуче спростовували закиди у тому, що їхній інтегральний націоналізм – це фашизм. Як антикомуністичний рух, він викликав у них симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний рух – зацікавлення. Але не більше. Принципова відмінність полягала в тому, що фашизм був рухом нації, що вже мала власну державу, а український націоналізм – рухом нації, яка боролася за незалежність².

З усіх народів, поневолених Москвою, така радикальна організація, як ОУН, могла виникнути тільки в Україні. Це сталося завдяки тому, що частина України – Галичина, з високим рівнем національної свідомості і певним державним досвідом – опинилася поза межами ССРСР. Польська влада ставилася до українців (і не тільки до них) як до завойованих або в кращому разі як до громадян другого сорту. Це стало ще одним стимулом до радикальних дій. До того ж українські землі були поділені між чотирма державами – ситуація, невідома Європі ХХ століття. Перелічені стимули були відсутні в інших народів, що входили в імперію ССРСР, тому там і не виникла організація, подібна до ОУН. Свідома цього, ОУН у своїй програмі (квітень 1941 р.) заявляла, що виступає за союз у визвольній боротьбі з іншими поневоленими народами імперії.

Обставини змушували оунівців до радикальних заходів, як-от: замах на осіб, які вели відверто антиукраїнську політику, експропріація грошей, підпали панських садиб. Але треба зауважити, що від тих замахів більше постраждали етнічні українці – прислужники польської влади, ніж власне поляки. ОУН вела й антирадянські акції, наскільки це було можливо поза межами Союзу.

Сучасний автор характеризує націоналізм, представлений доведеною ОУН, як рух виразно тоталітарний, антидемократичний і революційний, в основу якого було покладено культ дії, воєвничий ідеалізм та волонтаризм, примат національного над вселюдським³.

Українська справа здавалася майже безнадійною з погляду здорового глузду обивателя, принаймні в близькій перспективі. Ті, хто в неї вірив і не хотів чекати невизначеного майбутнього, й творили ОУН⁴. Без великого ідеалізму і волі братися за це було марно. Ситуація у світі не сприяла українській справі. Досвід показував, що добитися якихось суттєвих поступок для українців з боку польського уряду чи польських політичних партій, не кажучи вже про радянську владу, неможливо.

² Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. I. – С. 114.

³ Касьянов Г. *До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН)*. – Київ, 2003. – С. 20.

⁴ Русначенко А. *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років*. – К.: “КМ Academia”, 1999. – С. 15.

Залишалось діяти підпільно, а це, як відомо, не сприяє демократії. З іншого боку, майже століттям раніше саме підпільні організації Європи започаткували боротьбу за державність своїх народів (Греція, Італія, Болгарія, та ж Польща). Сприятливим для українського визвольного руху було те, що націоналізм певною мірою опанував також інші українські політичні течії першої третини ХХ століття.

ОУН треба було утвердитися серед різноманіття політичних партій, що існували в Галичині й на Волині. На кінець 1930-х рр. це завдання було виконане. ОУН зуміла перевершити й КПЗУ, яка спиралася не лише на населення західноукраїнських земель, але й на СРСР, легітимізуючи й пропагуючи серед західного українства державність у формі УРСР.

На початку Другої світової війни, після розгрому Польщі й захоплення західноукраїнських земель радянськими військами, ОУН виявилася єдиною силою, що представляла український рух в Україні. Навіть у 1941 р. легальні політичні партії, що діяли в еміграції, не змогли відновити свою діяльність в Україні. Еміграційні тому, що не мали вже своїх членів в краю. Розкол обох ОУН був явищем хоч і неминучим, але болісним для українського визвольного руху в надзвичайних умовах зіткнення двох тоталітарних імперій – Німеччини й СРСР.

У роки німецько-радянської війни і після неї українські націоналісти проявили героїзм і жертвовність. Обидві гілки ОУН мали план дій і послідовно його виконували. Обидві організації були готові до проголошення незалежності України і встановлення української влади. Репресії німців щодо оунівців, розпочаті у зв'язку з актом відновлення Української держави 30 червня 1941 р., прискорили перехід обох ОУН до боротьби з німецьким окупаційним режимом. Нові суспільно-політичні обставини призвели того, що у 1943 р. на III Зборі ОУН(р) внесла зміни у свої програмні засади. З політичної сили, яка претендувала на керування національно-визвольним рухом, Організація перетворювалася на загальноукраїнське формування, що мало відповідати прагненням більшості соціальних верств українського народу, вести боротьбу за його державну незалежність. По суті, починалася нова українська революція.

Цікаво, що прихильність до демократії, спрямованість на вирішення соціально-економічних проблем виявила й та частина ОУН(м), яка була в Україні, загони Т. Бульби-Боровця⁵. Під час німецької, румунської та угорської окупації України обидві ОУН зуміли поширити ідеї націоналізму на всю Україну. ОУН(р) намагалася також, хоч і не дуже вдало, залучити до лав УПА і представників інших поневолених Московою

⁵ Русначенко А. Розумом і серцем... – С. 162-188.

народів, аби їхня боротьба з німецькими окупантами переросла потім у боротьбу проти імперії ССРСР. Дуже важливим було те, що в цій українській революції справа збройного опору зосереджувалася в одних руках: досвід 1917 – 1921 років був врахований. Зв'язок з ідеями попередньої революції засвідчила й УГВР, яка була утворена з ініціативи ОУН(р) і стала основою підпільного уряду в Україні, а не в еміграції. Український рух об'єднав визвольні рухи бездержавних і державних народів проти німецької окупації; він не мав зовнішньої підтримки, але досяг небувалого розмаху. Тут українство виступило самостійним суб'єктом політики, окремим учасником війни.

Після війни діяльність ОУН(р) під керівництвом Р. Шухевича набула ще більшого масштабу. Тому радянізація на Західній Україні проходила не так легко, як на решті українських земель. ОУН заявила про себе і на Великій Україні, а не лише в Галичині й Волині. До речі, досвід останньої свідчить, що ідеї, які висувала ОУН, були близькими населенню інших українських земель, які до 1921 р. перебували у схожих умовах, що й Волинь. Буковина – близький приклад впливів території з іншою історичною долею.

Однією з головних заслуг ОУН було виховання генерації ідеалістичних людей, здатних боротися за УССД в неймовірно важких умовах війни й окупації. Підготовлене ОУН і частково іншими українськими організаціями, це покоління продовжувало боротьбу й на початку 1950-х. В українській історії ХХ століття оунівці були чи єдиними справжніми революціонерами.

ОУН творила незалежне інформаційне поле, яке досить успішно протистояло імперській пропаганді у складних умовах тоталітаризму. Політичний рівень робіт провідних публіцистів – ідеологів ОУН Йосипа Позичанюка, Петра Федуна–“Полтави”, Осипа Дяківа–“Горнового” дуже високий. Праці цих авторів з теорії і практики української революції не втратили своєї актуальності й сьогодні і, без сумніву, стали невід'ємною частиною доробку української суспільно-політичної думки. Для членів ОУН, ідеалістів найвищої проби, були головними не ідеї ОУН, а ідея незалежної демократичної України як такої. У боротьбі за неї слід було, як писав П. Полтава, спиратися на єдиний фронт, що мав би в своїй основі:

- революційні і повстанські методи боротьби в ССРСР;
- визнання необхідності спиратися всьому визвольному рухові на активну та організовану боротьбу на українських землях;
- визнання демократії як принципу державного устрою⁶.

⁶ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – С. 346-347.

Програмні засади ОУН, розроблені на III Зборі й після нього, стали цінним надбанням для наступних поколінь борців за Україну, поєднавши принципи національної та соціальної боротьби і врахувавши, що в той час експлуататорським класом в УРСР виступала каста більшовицьких вельмож переважно неукраїнського походження.

ОУН була організацією, членів якої можна було знищити, але не зламати. Як структура вона проіснувала понад 25 років, найдовше з політичних партій та угруповань, що діяли на українських землях. Оунівці брали активну участь у повстаннях в'язнів у 1950-х роках, чим значною мірою прислужилися ліквідації системи ГУЛАГу. Інші її відлами в еміграції зуміли зберегти українство як єдине ціле.

ОУН підхопила прапор визвольного руху в найважчий у XX столітті для українства момент і зуміла пронести його з гідністю, творила словом і дією соборну Україну. За інших, сприятливіших історичних умов боротьба українських націоналістів була б успішною, як стала вона успішною в середині XX століття для багатьох народів, поневолених європейськими імперіями. Але вже сам факт тої боротьби показав роль українського народу у Східній і Центральній Європі, засвідчив великі можливості українства в порівнянні з іншими народами, які скорились новому тоталітаризмові.

Ідеї ОУН знайшли своє втілення в українському русі наступних років, особливо в революції на зламі 1980 – 90-х років. Чимало колишніх оунівців стали найактивнішими членами Руху, інших українських партій. Невипадково з'їзди Руху звуться зборами, а керівний орган – проводом. Головне ж, чому може прислужитися досвід ОУН, – це завершення нинішньої української революції.